

DOI 10.4467/2543733XSSB.17.035.8333

TOMASZ KWOKA

Instytut Filologii Słowiańskiej

Uniwersytet Jagielloński

MIĘDZY RUTHENIĄ, UKRAINĄ A SŁOWACJĄ – O WSPÓŁCZESNYCH DYLEMATACH TOŻSAMOŚCIOWYCH RUSINÓW WOJWODIŃSKICH

Słowa kluczowe: Rusini, Wojwodina, Serbia, mniejszości narodowe

Kwestia tożsamości narodowej i autoidentyfikacji Rusinów wojwodińskich, niewielkiej, ale pod wieloma względami szczególnej grupy, jest niezwykle interesująca, a głównym tego powodem jest fakt, że Rusini są grupą pogranicza¹. Ich kultura rozwijała i tworzyła się pod wpływem kultur innych narodów, z których te największe (na przykład ukraińska) rywalizowały o jej włączenie. W istniejącym podziale wielką rolę odgrywała także rywalizacja różnych stronnictw politycznych w pierwszej połowie XX wieku oraz odległe względem centrum ukraińskiej kultury umiejscowienie Rusinów. Natomiast peryferyjne usytuowanie, zarówno wobec ukraińskiej, jak (a może przede wszystkim) (karpato)rusińskiej kultury, ma szczególne znaczenie w przypadku Rusinów wojwodińskich i kształtowania się ich samoświadomości etnicznej.

Dzięki uzyskanej w Królestwie Serbów, Chorwatów i Słowenów nowej przestrzeni działania kulturalnego i oświatowego, Rusini dyskusje o rozwoju kultury i języka prowadzili w sytuacji podziału na zwolenników opcji proukraińskiej i rusofilskiej (to cecha charakterystyczna dla wszystkich Rusinów tamtego okresu). W czasach komunistycznej Jugosławii, zgodnie z panującą ideologią braterstwa narodów i narodowości (czyli mniejszości narodowych), rozwój kultury Rusinów w autonomicznej Wojwodinie przebiegał swobodnie, bez narzucania określonej ideologii narodowej. Dzięki temu w okres odrodzenia kulturalnego i narodowego Rusinów w Europie weszli oni o wiele lepiej przygotowani, choć z takim samym rusińsko-ukraińskim balastem dualizmu tożsamościowego. W ostatnich latach doszło do nieznacznego wyciszenia konfliktów, ale na horyzoncie pojawiła

¹ E. Michna, *Kwestie etniczno-narodowościowe na pograniczu Słowiańszczyzny wschodniej i zachodniej. Ruch rusiński na Słowacji, Ukrainie i w Polsce*, Kraków 2004, s. 87–88.

się jeszcze jedna, dość atrakcyjna oferta tożsamościowa, na razie o profilu wyłącznie kulturalnym – orientacja wschodniosłowacka, *vichodňarska*².

Na początku jednak chciałbym wyjaśnić tytułową Ruthenię. Tak nazwałem nacechowane ideologicznie terytorium, z którym jako ze swoją ojczyzną identyfikują się Rusini orientacji autonomicznej, (karpato)rusińskiej. W sensie wyłącznie geograficznym byłby to obszar na granicy Polski, Słowacji i Ukrainy, obejmujący regiony Łemkowszczyzny, Preszowszczyzny oraz historycznej Rusi Podkarpackiej, dziś Obwodu Zakarpackiego na Ukrainie. Wśród Rusinów wojwodińskich to terytorium określane jest mianem *Hornjicy*³.

Rusini z okręgów Zemplin, Šariš i Spiš, podobnie jak wiele innych narodowości z terenów monarchii habsburskiej, osiedlani byli w Panonii od początku XVIII wieku w ramach planowej kolonizacji, której celem było zwiększenie populacji tego terenu, efektywniejsze wykorzystanie ziemi i zwiększenie przychodów państwa z tytułu podatków. Pierwsze świadectwa wskazują na rok 1745 jako początek zorganizowanego osiedlania się Rusinów na terenach obecnej Wojwodiny⁴. W drugiej połowie XVIII i przez cały wiek XIX Rusini osiedlali się także w innych miastach Wojwodiny oraz Sławonii i zachodniego Sremu (dzisiejsza Chorwacja). Obecnie, według danych spisu powszechnego z 2011 roku, w Serbii zamieszkuje 14 246 Rusinów (0,19% populacji Serbii, bez Kosowa i Metochii), z czego w samej Wojwodinie 13 928. W porównaniu z poprzednim spisem, ich liczba zmniejszyła się o około półtora tysiąca osób⁵.

Początek naukowych zainteresowań Rusinami datuje się na koniec XIX wieku, kiedy to w 1897 roku Ruski Krstur i Kucurę odwiedził Wołodimir Hnatiuk, ukraiński etnograf ze Lwowa. Owocem prowadzonych wśród Rusinów badań była duża kolekcja materiałów etnograficznych oraz pierwsze artykuły naukowe o nich. Wówczas także po raz pierwszy pojawiła się kwestia tożsamości narodowej – ukraińskiej czy słowackiej. Można powiedzieć, że dopiero wtedy, ponieważ aż do końca XIX wieku tożsamość narodowa Rusinów oparta była przede wszystkim na konfesji – *ruska* wiara i wschodni obrządek wyznaczały *ruską* tożsamość⁶, a etnonim *Rusin/Rusnak* określał przynależność konfesyjną, która przez

² Ruch *vichodňarski* (wschodniosłowacki) to kulturalny ruch regionalny, oparty na podkreśleniu odrębności regionalnej powstałej na styku różnych kultur, w kontekście tolerancji etnicznej i religijnej, w obrębie starych żupanii, uformowanych na ziemiach wschodniej Słowacji.

W tekście używam form *vichodňarski* i *vichodňarstvo*, zgodnie z pisownią stosowaną w wydawnictwie VALAL.

³ Rusińska *Hornjica* (*Горніца*), w zależności od okresu, o jakim mowa, mogła to być Ruś Karpacka, obejmująca ukraińskie Zakarpacie, północno-wschodnią Słowację oraz południowo-wschodnią Polskę (wzdłuż grzbietu Karpat).

Pełny przegląd teorii dotyczących okręgów (żupanii), skąd emigrowali przodkowie Rusinów, podaje Eugeniya Barić (E. Barić, *Rusinski jezik u procjepu prošlosti i sadašnjosti*, Zagreb 2007, s. 79–80), a także Янко Рамач [Я. Рамач, *Руснаци у Южнеј Угорској (1745–1918)*, Нови Сад 2007, s. 66–68] i Михайло Хорняк (M. Хорняк, *Бачкво-сремски Русини*, [w:] *Русини = Руснаци = Ruthenians (1745–2005) I*, уред. М. Фејса, Нови Сад 2006, s. 23–45).

⁴ Oficjalna data osiedlenia rodzin rusińskich w Ruskim Krsturze to 1751, a w Kucurze – 1763 rok.

⁵ Dane pochodzą z raportu opublikowanego na stronach serbskiego Krajowego Urzędu Statystycznego: <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Nacionalna%20Prilagodnost-Ethnicity.pdf> (dostęp: 6.02.2017).

Zmniejszenie populacji Rusinów spowodowane jest przede wszystkim przez asymilację oraz migracje, głównie do Europy Zachodniej i Ameryki Północnej (Kanady).

⁶ J. Rамач, *Nacionalni i verski identitet Rusina u Vojvodini*, [w:] *Kulturni i etnički identiteti u procesu globalizacije i regionalizacije Balkana = Cultural and ethnic identities in the process of globalization and regionalization of the Balkans*, red. Lj. Mitrović, D. Đorđević, D. Todorović, Niš 2002, s. 147.

członków wspólnoty była utożsamiana z narodowością⁷. Odrębność grupowa Rusinów w Wojwodzinie kształtowała się właśnie na różnicy wiary i języka względem serbsko-prawosławnej większości.

Nowoczesna XX-wieczna autoidentyfikacja opierała się już nie na języku i wierze, ale na języku i kulturze. Potwierdzeniem tego był program narodowy i kulturalny, instytucjonalny rozwój kultury i proces emancypacji narodowej Rusinów, który rozpoczął się w Królestwie SHS. W nowym państwie Rusini uzyskali status mniejszości narodowej, prawo swobodnego rozwoju kulturalno-oświatowego i narodowego. To oznaczało zakończenie procesu homogenizacji etnicznej Rusinów i stworzenie podstawy rozwoju kultury i języka.

Język, jeden z elementów kultury, pomagający Rusinom samookreślać się i kreować rusińską tożsamość, stał się ważną kwestią w dyskusjach młodej rusińskiej inteligencji. Spośród propozycji, by językiem literackim uczynić język ludowy, język ukraiński lub formy hybrydowe⁸, np. *jazyczje*⁹, zdecydowano się na opcję najbardziej zrozumiałą – na język mówiony¹⁰. Kodyfikacja *bačvansko-ruskiej bešedy* miała miejsce w roku 1923, kiedy to Havriil Kostelnik, „ojciec języka i literatury rusińskiej”, grekokatolicki kapłan o orientacji proukraińskiej, wydał pierwszą gramatykę pt. *Граматика баčваньско-рускей бешеду*. Dzięki temu już na początku kształtowania się tożsamości rusińskiej w Wojwodzinie rozwiązano jeden z głównych problemów każdego procesu narodowotwórczego, który w przypadku pozostałych Rusinów Karpaccyckich rozwiązano dopiero w ostatniej dekadzie XX wieku¹¹. Język oparty na języku ludowym stał się wyznacznikiem rusińskiej tożsamości, choć także przyczyną dyskusji dotyczących ich pochodzenia. Wynika to z natury rusińskiego (wojwodińskiego) mikrojęzyka literackiego, który przez różnych naukowców zaliczany jest do grupy zachodniosłowiańskiej (słowackiej) lub wschodniosłowiańskiej (ukraińskiej i/lub karpackorusińskiej)¹². Wśród samych Rusinów wojwodińskich na ciekawą korelację między orientacją narodową a teorią pochodzenia języka zwrócił uwagę już językoznawca Sven Gustavsson. Podaje on zależności między teoriami pochodzenia języka a teoriami o etnicznej przynależności. Teoria ukrainofilska uznaje Rusinów za Ukraińców, a ich język za ukraiński; rusinofile uważają Rusinów i ich język za odrębny naród i język; rusofile uważają wszystkich wschodnich Słowian za Rosjan, a więc i rusiński za dialekt rosyjskiego. Słowakofile uznają natomiast język rusiński za słowacki, ale są podzieleni co do ich przynależności narodowej – część uznaje ich za Słowaków, a część za Ukraińców¹³. Podczas gdy Gustavsson opowiadał się za

⁷ E. Michna, op. cit., s. 55.

⁸ J. Рамач, *Националне оријентације Русина у Краљевини СХС/Југославији у периоду између два светска рата*, [w:] *Војвођански простор у контексту европске историје. Зборник радова*, уред. В. Гавриловић, Д. Микавица, Т. Пал, Нови Сад 2012, с. 335.

⁹ *Jazyczje* to nazwa sztucznego języka, hybryda językowa łącząca ruską redakcję języka cerkiewnosłowiańskiego z elementami języka rosyjskiego i rusińskiego, używana głównie w wydawnictwach Rusinów galicyjskich.

¹⁰ Jako ciekawostkę można wspomnieć, że autorami i głównymi zwolennikami języka ludowego jako podstawy języka literackiego byli działacze o orientacji proukraińskiej (H. Kostelnik, M. Mudri), zaś ci o orientacji rusofilskiej optowali za *jazyczjem*.

¹¹ Kodyfikacja języków rusińskich w latach 90. dokonała się na Słowacji i w Polsce, podczas gdy język Rusinów na Zakarpaciu ciągle nie został uznany przez władze Ukrainy.

¹² Obszerną literaturę i listę badaczy zajmujących się tymi zagadnieniami można znaleźć w książce E. Barić (E. Barić, op. cit., s. 306)

¹³ Por. S. Gustavsson, *Руски јазик у Југославији – дияхрония и синхрония*, Творчосц 9, Нови Сад 1983, с. 24; E. Barić, op. cit., s. 120, 308.

wariantem ostatnim, od połowy XX wieku wśród Rusinów (nie tylko wojwodińskich) dominuje dualizm rusińsko-ukraiński. Wariant przedostatni, *vichodňarski* dopiero od niedawna dochodzi do głosu.

Jako przykład instytucjonalizacji działalności kulturalno-oświatowej w okresie międzywojennym, można wymienić dwie główne organizacje, które walczyły także o dusze (= tożsamości) Rusinów. Ich członkowie – młoda rusińska inteligencja, od początku reprezentowali przeciwstawne spojrzenie na tożsamość Rusinów. Członkowie pierwszego i najważniejszego, Rusińskiego Ludowego Towarzystwa Oświatowego, popularnie nazywanego Prosvita z 1919 r. (Руске народне просвітне дружтво – Просвіта), wspierani przez greckokatolicki kler, reprezentowali opcję proukraińską¹⁴. W odpowiedzi na coraz bardziej intensywne działania ukrainizacyjne tej organizacji oraz rosnącą rolę Kościoła greckokatolickiego, w 1933 roku powstał rusofilski (z silnym piętnem religijnym – proprawosławnym) Związek Kulturalno-Oświatowy Rusinów Jugosłowiańskich (Културно-просвітни союз Югословянских Русинох).

Taki dualizm tożsamości i rywalizacja przedstawicieli odmiennych orientacji narodowych, rusofilskich i ukrajinofilskich, obecne wśród Rusinów w Jugosławii, Czechosłowacji i Polsce, po II wojnie światowej zostały zastąpione opozycją Rusin-Ukraińiec – Rusin-autonomista. Różnica wynikała z ideologii państw bloku socjalistycznego, które zakazały opcji rusofilskiej (staroruskiej), zahamowały rozwój i upowszechnianie ideologii rusińskiej i zakończyły dyskusje o przynależności narodowej Rusinów poprzez uznanie ich wszystkich za Ukraińców. Wyjątkiem była Jugosławia, która po kilkuletniej powojennej epoce sowieckiej ideologii, negującej odrębność narodową Rusinów, pozwoliła w latach 60. na swobodę samookreślenia narodowego. Wsparcie dla mniejszości narodowych, szczególnie w wieloetnicznej Wojwodinie, oznaczało afirmację dziedzictwa narodowego, oświaty, języka i kultury, a przede wszystkim nieskrępowany rozwój świadomości narodowej Rusinów. Dzięki polityce nieutożsamiania Rusinów z Ukraińcami, a także działalności organizacji i mediów mniejszościowych (wydawnictwo i tygodnik „Руске слово”, rusińskie redakcje Radia i Telewizji Nowy Sad, obecnie RTV Wojwodiny), lata 70. i 80. były okresem *prosperity* kultury rusińskiej.

Lata 90. to okres odrodzenia narodowego Rusinów w całej Europie Środkowej, instytucjonalizacja życia zbiorowego Rusinów w krajach postkomunistycznych umożliwiona przez demokratyzację życia społecznego, a także tworzenie organizacji międzynarodowych o orientacji rusińskiej. Równocześnie z wolnością samookreślenia narodowego, w państwach tych na nowo odżyły dawne spory o przynależność narodową Rusinów. W ogarniętej kryzysem politycznym i społecznym Jugosławii sytuacja kulturalna Rusinów była znacznie lepsza – istniała ciągłość rozwoju kultury, oświaty i języka Rusinów. Jednak problem „rusiństwa”, przez Ukraińców często nazywany politycznym, tutaj także istniał,

Tamara Homa w swoim artykule pisze o 3 teoriach języka rusińskiego: 1) język rusiński pochodzi z gwar karpackorusińskich i zawiera elementy wschodniosłowackie; 2) język rusiński pochodzi z dialektów wschodniosłowackich z elementami karpackorusińskimi; 3) język rusiński jest mieszanką wschodniosłowackich i karpackorusińskich gwar, gdzie elementy tych gwar są równoprawne (Т. Хома, *Попатрунки лингвистох на походзене руского языка*, [w:] *Зборник роботох з drugiej рускей науковей конференції младих науковцох и професионалицох*, уред. А. Мудри, С. Сабадош, Нови Сад 2015, с. 71).

¹⁴ J. Рамач, *op. cit.*, с. 338.

wzmocniany oskarżeniami o współpracę zwolenników tej opcji z reżimem Slobodana Miloševića. Nowe otwarcie kulturalne Rusinów w Wojwodinie oznaczało nowe organizacje¹⁵ i współpracę z Rusinami z państw regionu.

W 1990 roku utworzono Związek Rusinów Ukraińców Serbii (Союз Руснацох Українцох Сербії) jako organizację o orientacji proukraińskiej, która przystąpiła do międzynarodowych organizacji proukraińskich, między innymi Światowej Federacji Organizacji Ukraińskich-Łemkowskich (SFULO)¹⁶. Reprezentowani przez Związek Rusini o ukraińskiej świadomości narodowej nie uznają Rusinów za odrębny naród, lecz za grupę etnograficzną narodu ukraińskiego, subetnos i przedstawicielei najstarszej ukraińskiej diaspory w Serbii¹⁷. Są zdecydowanymi przeciwnikami ruchu (karpato)rusińskiego, zarzucając mu charakter polityczny, działanie na szkodę Rusinów/Ukraińców oraz samej Ukrainy, rozwijanie „rusińskiego nacjonalizmu i separatyzmu” itp. Ich członkowie sprzeciwiali się reaktywacji organizacji społeczno-kulturalnej Macierz Rusińska, uznając ją za organizację reżimową, najpierw współpracującą z władzą komunistyczną, potem z władzą Miloševića. Jej działalność miała mieć negatywny wpływ na kulturę Rusinów, prowadzić do rozbijania jedności Rusinów i Ukraińców, a tym samym do asymilacji Rusinów¹⁸. W ramach swej aktywności Związek wydaje czasopismo „Глас Союзу Руснацох Українцох Сербії” oraz współpracuje z przedstawicielami Ukrainy, na przykład pomagając w organizacji wyjazdów stypendialnych na studia na Ukrainie.

W grudniu 1990 roku powstała, a raczej została reaktywowana, Macierz Rusińska (Руска матка założona została w 1945 roku w Ruskim Krsturze)¹⁹ – organizacja o programie zakładającym istnienie odrębnego, czwartego narodu wschodniosłowiańskiego, (karpato)rusińskiego oraz opowiadająca się za odrębnością narodową Rusinów i Ukraińców. Macierz Rusińska za główny cel działalności stawia sobie pielęgnowanie, rozwój i popularyzację języka rusińskiego, nauki, literatury, oświaty i kultury rusińskiej, odrębnej od ukraińskiej.

Macierz Rusińska działa w ruchu (karpato)rusińskim i jest jednym z inicjatorów zwołania I Światowego Kongresu Rusinów/Rusnaków/Łemków w Medzilaborcach na Słowacji²⁰,

¹⁵ Poza opisanymi Związkiem Rusinów Ukraińców Serbii oraz Macierzą Rusińską, w Wojwodinie działają organizacje mniej ideologicznie zaangażowane, np. Towarzystwo na rzecz Języka, Literatury i Kultury Rusińskiej (Дружтво за руски язык, литературу и культуру, od 1970 r.), Instytut Kultury Wojwodińskich Rusinów (Завод за культуру войвођанских Руснацох, 2008) i organizacje młodzieżowe Rusińska Organizacja Pozarządowa „Pact Ruthenorum” (Невладова организација Руснацох „Pact ruthenorum”) i Forum Młodych „Macierzy Rusińskiej” (Форум младих „Рускеј матки”).

¹⁶ Світова Федерація Українських Лемківських Об’єднань, która powstała we Lwowie w 1993 r., zrzesza rusińskie i łemkowskie organizacje proukraińskie z Ukrainy, Słowacji, Polski, Serbii, Chorwacji oraz USA i Kanady.

¹⁷ М. Хорняк, op. cit., s. 49. Na tereny Wojwodiny oraz Chorwacji i Bośni Ukraińcy przybyli w późniejszych fazach kolonizacji, pod koniec XIX i na początku XX wieku.

¹⁸ М. Хорняк, op. cit., s. 49.

¹⁹ Руска матка то społeczna, apolityczna, organizacja Rusinów w Serbii, „друштвена организација југословенских Русина удружених у циљу остваривања права и интереса пре свега у области неговања, развоја и популаризације русинског језика, науке, књижевности, образовања, уметности и културе” (Ј. Оро с, Д. Манић, *Информација о русинској националној мањини у Војводини*, [w:] *Русини = Руснаци = Ruthenians (1745–2005) I*, уред. М. Фејса, Нови Сад 2006, с. 21). Macierz Rusińska jest członkiem-założycielem Światowej Rady Rusinów.

²⁰ Inicjatorami zorganizowania pierwszego kongresu były organizacje rusińskie ze Słowacji, Polski, Ukrainy, Jugosławii (Serbii) oraz połączone delegacje rusińskich organizacji z USA oraz Kanady.

który w 1991 roku powołał Światową Radę Rusinów²¹. Światowy Kongres Rusinów to społeczno-kulturalna organizacja integrująca środowiska (karpato)rusińskie. Do jej głównych celów należy budzenie świadomości narodowej Rusinów, dbanie o dziedzictwo kulturowe Rusinów, ochrona i rozwój języka rusińskiego w jego czterech wariantach, zapewnienie ciągłości historycznej życia narodowego, a także wspieranie i rozwijanie dobrych stosunków między Rusinami a innymi narodami²².

Działalność obydwu tych organizacji, a także przeciwstawne orientacje narodowe, których są one symbolami, różnie były i są oceniane przez działaczy, publicystów i naukowców zajmujących się tematyką rusińską. Przedstawiciele Związku Rusinów Ukraińców zarzucają przeciwnej stronie współpracę w latach 90. z reżimem Miloševicia i wskutek tego uzyskiwanie większych korzyści, przy równoczesnej marginalizacji Rusinów Ukraińców. W ten sposób Macierz Rusińska miała destabilizować i antagonizować rusińską i/lub ukraińską społeczność, a także sprzyjać asymilacji Rusinów w ogóle.

Z kolei działacze Macierzy Rusińskiej bardzo krytycznie piszą o działaczach i działalności proukraińskiego Związku. W jednym z tekstów, zamieszczonych w tomie poświęconym 250 rocznicy osiedlenia się Rusinów w Wojwodinie, opisano proces ukrainizacji Rusinów przez niepodległą Ukrainę po 1991 roku jako kontynuację sowieckiej polityki negowania narodowej tożsamości Rusinów²³.

To zaledwie mały wycinek dyskusji między zwolennikami prawa Rusinów do narodowego samookreślenia się, prowadzonej od początku lat 90. na łamach prasy etnicznej, głównie organów prasowych organizacji, ale także w państwowych i samorządowych mediach mniejszościowych²⁴ oraz w publikacjach zaangażowanych pisarzy, poetów, ludzi kultury. Podkreślanie różnic albo podobieństw między Rusinami a Ukraińcami, a z drugiej strony krytyka działaczy i zwolenników opozycyjnych opcji to obraz stosunków między tymi dwiema orientacjami.

Kwestie obecności antagonizmów i polemik różnych tradycyjnych orientacji narodowych Rusinów od początku XX wieku są dość dobrze opracowane, zarówno w literaturze naukowej jak i popularnej²⁵. Dlatego też, pozostawiając z boku te ideologiczne dyskusje,

²¹ W skład Światowej Rady Rusinów wchodzi organizacje rusińskie inicjujące zorganizowanie kongresu w Medzilaborcach, a także inne instytucje kulturalne, społeczne i naukowe działające w ruchu (karpato)rusińskim ze Słowacji, Polski, Ukrainy, Serbii, Chorwacji, Czech, Węgier i USA.

²² E. Michna, op. cit., s. 130.

²³ Całą historię tego typu działań opisuje Mihajlo Hornjak, poczynając od wypowiedzi radzieckiego ambasadora w Jugosławii w 1947 roku, poprzez „Pismo 159” grupy intelektualistów z 1968/69 r. aż do ostatniej fali ukrainizacji na przełomie lat 80. i 90. i powstania Związku Rusinów Ukraińców Jugosławii (por. M. Хорняк, op. cit., s. 41–43).

²⁴ Poza głównym niezależnym medium Rusinów – Organem Prasowo-Wydawniczym „Rusińskie słowo”, który oprócz literatury wydaje tygodnik „Руске слово” i czasopisma: „Шветлосці”, „МАК”, „Заградка” oraz „Календар”, istnieją czasopisma wydawane przez organizacje: „Глас Союзу Руснацох Українцох Сербії Глас Союзу / Голос Союзу” i „Глашник Рускей матки Руснак”.

²⁵ Więcej na temat świadomości narodowej Rusinów, a także ruchu odrodzenia (karpacko)rusińskiego w Europie Środkowo-Wschodniej, w którym uczestniczą także Rusini wojwodińscy, pisali między innymi Ewa Michna (np. *Lemkowie – grupa etniczna czy naród?*, Kraków 1995 oraz *Kwestie etniczno-narodowościowe na pograniczu Słowiańszczyzny wschodniej i zachodniej. Ruch rusiński na Słowacji, Ukrainie i w Polsce*, Kraków 2004) oraz Helena Duć-Fajfer (np. *Literatura lemowska w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, Kraków 2001), a także, uważany za jednego z liderów ruchu, rusiński historyk z Kanady, prof. Paul R. Magocsi [wieloletni przewodniczący Światowej Rady Rusinów, a także autor lub redaktor wielu prac poświęconych

chciałbym zwrócić uwagę na jeszcze jedną, stosunkowo nową i mniej ideologiczną, ale najwyraźniej kontrowersyjną kwestię, dotyczącą przede wszystkim współpracy kulturalnej między Rusinami a wschodnimi Słowakami. Chodzi o kwestię obecności wspomnianego już ruchu *vichodňarskiego* w Wojwodinie.

O tym, że wciąż jest to wrażliwy „polityczny” temat, być może zagrażający wieloletniemu dualizmowi tożsamościowemu rusińsko-ukraińskiemu, świadczą wypowiedzi publicystów. Kwestia tzw. *vichodňarstva*, tożsamości regionalnej i odrębności wschodniosłowackiej oraz jej pokrewieństwa z Rusinami wojwodińskimi i ich językiem – jest stosunkowo nowa²⁶. W kwestii językowej sprawa nie jest skomplikowana, ponieważ zdaniem jego badaczy, język Rusinów wojwodińskich zaliczyć można albo do dialektów wschodniosłowackich, albo dialektów karpakorusińskich, uformowanych pod silnym wpływem gwar słowackich (i częściowo także polskich).

W rusińskim dyskursie publicystycznym w Wojwodinie temat *vichodňarstva* i związków ze wschodnimi Słowakami pojawia się głównie w artykułach publikowanych w młodzieżowym czasopiśmie „МАК” oraz dodatku literackim „Литературне слово”. To tutaj apolityczni młodzi twórcy swobodnie przedstawiają swój stosunek do tożsamości i tradycyjnych organizacji rusińskich²⁷. W ciągu ostatnich kilku lat publikowano w nich także teksty o różnych formach współpracy kulturalnej rusińsko-słowackiej, przede wszystkim recenzje książek wydawnictwa VALAL. Ich autorami byli: Miron Džunja, Ivan Medješi, Mirko Hornjak Kole, Zdravko Plančak Zdikey oraz najbardziej wyrazisty Siniša Sopka, określany jako „jedini ošvíceni Vichodoslovak južne od Hortobađi”²⁸. Ten ostatni wszystkie swoje teksty w cyrylicy, rusińskim czasopiśmie publikuje w alfabecie łacińskim, „symbolu nowoczesności i znaku cywilizacji zachodniej”²⁹.

W tekście z 2003 roku Sopka pisze, że rusińskość/ukraińskość Rusinów to wynik działalności Kościoła greckokatolickiego, który rusinizował/ukrainizował tych wschodnich Słowaków, mających wcześniej wyłącznie świadomość religijną³⁰. Jest więc dla nie-

historii, kulturze i językowi rusińskiemu, m.in. *A New Slavic Language is Born. The Rusyn Literary Language of Slovakia*, New York 1996, П. Р. Марочій, *Народ нивыдыкы. Глустрована історія Карпаторусинов*, Ужгород 2007; (z Ivanem Popem) *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*, Toronto 2002. Był także redaktorem książki *Русинський язык*, wydanej w 2004 r. w serii *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*].

²⁶ Kwestia pochodzenia etnicznego Rusinów i ich związków z wschodnią Słowacją nie jest nowa, ponieważ pojawiła się już w 1989 r., kiedy W. Hnatiuk wydał zbiór tekstów o Rusinach wojwodińskich. Rozpoczęła się wówczas dyskusja, wywołana problemem genezy ich języka, czy Rusini są Słowakami, czy należą do innego narodu. Kwestię słowacką opisuje E. Barić, nazywając ją *slovjačko pitanje*.

²⁷ Wśród młodych także pojawiają się polemiki i dyskusje obydwu opcji. Przykładem tego może być dyskusja wywołana tekstami mającymi zachęcać młodych do udziału w spisie powszechnym w 2011 r. i wpisywania odpowiedniej (rusińskiej lub ukraińskiej) narodowości. Najwięcej kontrowersji spowodował tekst Aleksandry Dudaš z organizacji proukraińskiej, zauważającej nowe zjawisko *vichodňarów*, którzy „уж почали писац зоз латинку” (A. Дудаш, *Una historia de amor*, МАК 02, Нови Сад 2011, s. 8–9).

²⁸ <http://ilonas.net/valal/sopkas.html> (dostęp: 6.02.2017).

²⁹ „Legalizovanje latinkovej ortografiji pri Rusnacoh bul bi viraz dobrej dzeki i potrebi dijalogu z realnoscu” (S. Sopka, *London calling*, МАК 01, Нови Сад 2006, 16). Jego teksty publikowano także w numerach 1/2010 i 4/2010.

³⁰ „Za rozumeňe ukrajinskej nacionalnej orijentaciji jednej časci ineligenciji pri bačko-srimskih Rusnacoh mušime perše obačic, že hrekokatolička cerkva nahlašeno ukrajinska. Cerkovni kler bul do 1945-oho praktično jedini obrazovani sloj drustva medzi Rusnacami. Školovani prez ukrajinski cerkovni instituciji, sami školare dostavali mocnu dozu rusinskej odnosno ukrajinskej nacionalnej svidomosci. Jeden od takich bul i Havrijil Kostel'nik, chtori na koncu postal zachodnoukrajinski vladika. (...) Napisal i objavel i perši knižki ‘po ruski’

go jasne, że wojwodiński Rusin to „lokalni viraz za ‘Slovakoch-starovircoch’, odnosno hrekokatol’ikoch i ňema nacionalne aŕe virske značeňe”, a Rusini to wschodni Słowacy, których nie objął proces odrodzenia narodowego, choć świetnie zachowali język swoich słowackich przodków³¹. Według Sopki ruch (karpato)rusiński to pewnego rodzaju kompromis między ideologią proukraińską a prośłowacką³².

Te zdecydowane, ale ciągle jednak odosobnione w rusińskim dyskursie opinie korespondują z tekstami i stanowiskiem reprezentowanym przez Maroša Volovara ze Słowacji, działacza ruchu *vichodňarskiego*, redaktora fanzinu „Vajčak” i wydawnictwa VALAL, założyciela Towarzystwa Valal, które ma łączyć młodych z państw dawnej Jugosławii i Czechosłowacji, nie poprzez etnonim lub religię, ale „prez jednaku bešedu”³³.

Choć kontakty między Rusinami a Słowakami istniały od dawna, to od kilku lat nowym partnerem kulturalnym stało się wspomniane Towarzystwo Valal, które zajmuje się działalnością kulturalną i promocyjną kultury wschodnich Słowaków. Swoją działalność w znacznej mierze koncentruje też na Rusinach wojwodińskich, traktowanych jako wschodniosłowacka diaspora³⁴. W ramach swej działalności promującej „literatury dolnozemských krajanov východoslovenskej reči”, Valal wydało kilka książek Rusinów z Wojwodiny: wybór opowiadań ludowych *Trome braca*, książkę Ivana Medješiego *Kvašna knižka* oraz zbiór opowiadań Havrijila (Gabora) Kostelnika *Valalski človek*³⁵. W planach ma wydanie kolejnych autorów z Wojwodiny³⁶.

W autorskim tekście, opublikowanym w czasopiśmie „MAK”, M. Volovar pisze, że idea *vichodňarstva* ma zaledwie 100 lat, ale dopiero teraz jesteśmy „živima švedkami rođenja novej identiti, njehodnji ju zahamovac historija, anji imperativi naukovcoch”³⁷.

i tak zos mocu svojoho autoriteta unaprjamel na ukrajinstvo nacionalnu integraciju Rusnacoch u Bačkej i Srimu” (cytat S. Sopki z czasopisma MAK podaję za stroną: <http://ilonas.net/valal/sopkas.html>; dostęp: 6.02.2017).

³¹ „Keresturci vipadaju najobičnejši Slovaci-Vichodňare, chtorich ňezalapeli nacionalno integrativni procesi matičnogo kraju, i jak fosilizovana etnična grupa maju ňezvičajno dobre začuvanu jazičnu sistemu staroho kraju z časoch prisel’ovaňa u XVIII. viku. U tim švetŕe ukrajinoŕilstvo i rusinstvo bačko-srimskich Rusnacoch vidzime jak dosc vulgarni iredentizm z boku Ukrajincoch spram slovackej naciji i deržavi” (cytat S. Sopki z czasopisma MAK podaję za stroną: <http://ilonas.net/valal/sopkas.html>; dostęp: 6.02.2017).

³² „Teorija o ‘poslovačenich Rusinoch’ čiji zahvarjač Volodimir Hnatjuk nateŕo dzirava, že každy laik može vidzic jej očivisni ňedostatki, čim še počne dakus interesovac za totu temu. Za tich, chtori porichtani odrek-nuc še od Vichodňaroch (hoč i ukrajinoŕili, jagod co to povedzme Julijan Tamaš, ňesporja zajednicke pochodzeňe Keresturcoch zos ňima) i chtorim interesantne mordovac še buc Rusini i vostočni Slavjaŕe, karpatorusinstvo še ukazuje jak jedini možŕivi kompromis” (cytat S. Sopki z czasopisma MAK podaję za stroną: <http://ilonas.net/valal/sopkas.html>; dostęp: 6.02.2017).

³³ M. Volovar, *Valal združęňe vichodňaroch*, MAK 01, Нови Сад 2011, s. 17–18.

³⁴ Oprócz wydawanych książek Rusinów z Wojwodiny, na zaproszenie Towarzystwa Valal na Słowacji występowali rusińscy artyści, zespół Crazy Cousins oraz Sašo Paljenkaš z Ruskiego Krstura.

³⁵ Książki zostały wydane w alfabecie łacińskim, a dwie ostatnie także w wersji przetłumaczonej (według redaktorów – wersji przystosowanej) na dialekt wschodniosłowacki.

³⁶ O H. Kostelniku Volovar pisze: „Pijoŕŕi modernej vichodoslovenskej literaturi, osnovacel’ literaturnoho jazika vojvod’anskich Rusnacoch, no i jich proukrajinskej kulturnej orientaciji, filozof, teolog, reŕligijozni činovŕnik, žurnal’ista, lingvista, literaturni kritik, historik, pisacel’ i poet, publikoval na rodnim, chorvatskim, ukrajinskim, ňemeckim i łacinskim jaziku” (<http://ilonas.net/valal/kostelnik.html>; dostęp: 6.02.2017).

³⁷ M. Volovar, op. cit., s. 17.

M. Volovar problemy w konstytuowaniu się tożsamości *vichodňarskiej* widzi podobne jak Sopka: „Kulturni potencijal mladej vidhodnjarskej identiti išče hamuju parcijalni pseudoidentiti, snovani na prepotopnej administraciji Uherskej monarchiji (šariškosce, zemplinskosc, špišackosc) i anachonizmus štučnogo utrimovanja vahi konfesiji (ruskosc)”. (M. Volovar, op. cit., s. 17).

Nie trzeba dodawać, że dla Volovara Rusini wojwodińscy to wschodni Słowacy, a ich język jest XIX-wiecznym dialektem wschodniosłowackim, w XX wieku sztucznie zukrainizowanym (lub zrusinizowanym) przez jego kodyfikatorów³⁸.

Jego odważne opinie spotkały się z krytyką między innymi profesora Mykoły Muszynki, działacza rusińsko-ukraińskiego ze Słowacji w recenzji książki *Trome braca*³⁹. Utożsamianie Rusinów z Wojwodiny ze wschodnimi Słowakami (*Vichodňarami*), traktowanie ich jako zrusinizowanych (lub zukrainizowanych) przez duchowieństwo greckokatolickie Słowaków, którzy sami siebie błędnie nazywają Rusinami, wywołuje u profesora wielkie zaniepokojenie⁴⁰. Takich opinii jest więcej, stąd każde wspomnienie rusińskiej publikacji wydawnictwa VALAL⁴¹ opatrzone jest komentarzem o możliwym politycznym aspekcie wydarzenia. Na takie właśnie zagrożenie nadinterpretacji uwagę zwracają autorzy rusińskich recenzji książki *Kvaśna knižka* – Vanja Dula⁴² i Miron Džunja⁴³. Džunja pisze, że wydanie tej książki na Słowacji może mieć negatywny wpływ na rusińskie środowisko kulturalne, nie tylko przez wulgarny język, ale i samą formę i miejsce wydania:

taki tip literatury na spôsob, jak je predstaveni, predstavja paľec prosto do oč proukrajinski orijentovanim tutejším intelektualnim i kulturnim d'ijačom, poneže direktno subverzívno podrivja kompletnu koncepciju fudamenta ruskoho etničného identitetu zos jakim sme vichovani, obrazovani, evoluovani (ľebo zavedzeni, „pobludzeni” (!) – z boku patreňa slovackoho vidavateľa), ta i institucijno nakalameni⁴⁴.

Działalność Wydawnictwa i Towarzystwa Valal to tylko jeden z przykładów współpracy rusińsko-słowackiej, która choć jest faktem na poziomie kulturalnym, wywołuje także zaniepokojenie potencjalnym niebezpieczeństwem wpływu na samookreślenia narodowe Rusinów, rozbitcie istniejącego tożsamościowego dualizmu rusińsko-ukraińskiego. Niepodważalna jest przecież bliskość językowa rusińsko-wschodniosłowacka, ale środkowo-europejskie aspiracje młodej inteligencji rusińskiej, która dąży do zbliżenia z północ-

³⁸ We wstępie do książki *Trome braca* Volovar pisze o Rusinach: „Medži šel'ijačinu narodoch ośvícenej monarchiji, od 18. storoča ośidľujucu Turkami spustošeni dolni Dunaj, ňemohľi chibec aňi tradični Potiski Slovyjaňe, ňeškaľši Vichodňare. Na novim mesce še omurovali s rusku viru a, izolovani od istobešedňikoch druhich viroch, splodzel'i s ňu i mitus svojoho etnickoho pochodzeňa – sami sebe poňes nazivaju Rusnaci a našu bešedu... ruska” (*Trome braca. Pripovedki z Vojvodini*, Petrikovce 2010, s. 283).

³⁹ Recenzję opublikowaną w czasopiśmie „Шветлосц”, nr 4/2011, cytując za przekładem *Rusnaci Vojvodini i jich identitet*, zamieszczonym na stronie towarzystwa Valal (<http://ilonas.net/valal/3B.html>; dostęp: 6.02.2017).

⁴⁰ „Maroš Volovar s predrukovaním vídaňom zborníka pripovedok V. Hnaľuka znova otvera totu diskusiju. Za rozliku od Sobol'evskoho, Pastrneka, Makari i druhich, von zaš ľem ňenavoluje prisel'encož z "Horňici" do Bački že su Slovaci, aľe Vichodňare t. j. trima že su Vostočni Slovaci. Hrekokatolickomu duchovenstvu von predrucuje, že vono jich "zrusinifikovalo" i "ukrainizovalo”” (M. Muszynka, <http://ilonas.net/valal/3B.html>; dostęp: 6.02.2017).

⁴¹ O wydawnictwach VALALu i fanzinie „Vajčak” pisał także Miron Džunja (M. Д ж у н я, *Вайчак вибег по другу раз*, МАК 09–10, Нови Сад 2013, с. 9) i Ivan Mejdesi (И. М е д е с и, „Вайчак” и приключения, МАК 1–2, Нови Сад 2012, с. 10–11).

⁴² В. Ду л а, *Огляднуце*, МАК 04 2010, с. 5.

⁴³ М. Д ж у н я, *Риц! Як то гордо звучи, агей!*, Литературне слово 9, Нови Сад 2010, с. 2–3.

⁴⁴ I jeszcze jedna wypowiedź Džunji: „O politično-kulturnich implikacijoch, jaki hodni šľidzic po tim, i jak naša javnosc naduma (ľebo zosce) reagovac, calkom ňepodzekovno prognozovac. Najľepše budze, naj čas i naukovu avtoriteti budu referenci za rišovaňe takej jednej "skandaloznej" temi” (<http://ilonas.net/valal/shux.html>; dostęp 6.02.2017).

nymi sąsiadami i pozbycia się, przynajmniej częściowego, bałkańskiego balastu, mogą jeszcze bardziej zbliżyć te dwa światy.

Jak pisze w swojej książce Ewa Michna, grupa rusińska jest grupą pogranicza – zamieszkuje w państwach kręgu zachodniego, ale jej kultura należy do chrześcijaństwa wschodniego. Taki stan rzeczy zawsze wywierał wpływ na dylematy tożsamościowe Rusinów, a Rusinów wojwodińskich w szczególności. Ciągłe obecny, choć może już nie tak głośny, podział na pro-Rusinów i pro-Ukraińców, na zwolenników Macierzy Rusińskiej i Związku Rusinów i Ukraińców na pewno nie sprzyja integracji środowiska i przeciwdziałaniu procesom asymilacji. Niejednokrotnie jest też źródłem buntu tych, którzy wybierają neutralność (obojętność) lub nową możliwość kulturalnej opcji zachodniej, *vichodňarskiej*⁴⁵.

Bibliografia

- Barić E., *Rusinski jezik u procjepu prošlosti i sadašnjosti*, Zagreb 2007
- Дудаш А., *Una historia de amor*, МАК 02, Нови Сад 2011, с. 8–9
- Дула В., *Огледнуце*, МАК 04 2010, с. 5
- Дуличенко А. А., *Jugoslavo-Ruthenica*, Нови Сад 1995
- Дуличенко А. А. *Jugoslavo-Ruthenica II*, Нови Сад 2008
- Джуња М., *Пиц! Як то гордо звучи, агеј!*, Литературне слово 9, Нови Сад 2010, с. 2–3
- Джуња М., *Вайчак вибег по други раз*, МАК 09–10, Нови Сад 2013, с. 9
- Фејса М., *Соціолінгвістичний аспект: Войводина*, [w:] *Русинський язык*, red. P. R. Magocsi, Opole 2004, с. 375–384
- Фејса М. (red.), *Русини = Руснаци = Ruthenians (1745–2005) I*, Нови Сад 2006
- Фејса М. (red.), *Русини = Руснаци = Ruthenians (1745–2005) II*, Нови Сад 2008
- Густавсон С., *Руски язык у Югославији – дияхрония и синхрония*, Творчосц 9, Нови Сад 1983, с. 20–30
- Хома Т., *Попатрунки лингвистох на походзене руского языка*, [w:] *Зборник роботох з другей рускей науковей конференцији младих науковцох и професионалцох*, уред. А. Мудри, С. Сабдош, Нови Сад 2015, с. 61–74
- Хорняк М., *Бачко-сремски Русини*, [w:] *Русини = Руснаци = Ruthenians (1745–2005) I*, уред. Фејса М., Нови Сад 2006, с. 23–73
- Kosteľnik G., *Valalski človek. Pripovedki*, Petrikovce 2016
- Квока Т., *Языки русиńskie*, [w:] red. B. Oczkova, E. Szczepańska, T. Kwoka, *Słowiańskie języki literackie*, Kraków 2011, s. 161–191
- Квока Т., *Wojwodińscy Rusini – między emancypacją a asymilacją. Prawna i społeczno-kulturalna sytuacja mniejszości rusińskieji w Wojwodinie*, Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne, tom 6, red. M. Kuczyńska, W. Stępniaк-Minczewska, J. Stradomski, Kraków 2011, s. 269–306
- Magocsi P. R. (red.), *Русинський язык*, Opole 2004
- Магочій П. Р., *Народ нивыдыкы. Глустрована історія Карпаторусинов*, Ужгород 2007
- МАК – *културно-политични часопис за младих*, Нови Сад
- Медеша И., „Вайчак” и прикљученя, МАК 1–2, Нови Сад 2012, с. 10–11

⁴⁵ Vladimir Bodjanec, jeden z założycieli organizacji Pact Ruthenorum: „Rusnaci či Rusini? Rusini či Ukrajinci? Rutenija či Zachodna Ukrajina? Podkarpatska Rus' či Zakarpatska oblasc? Švetovi kongres Rusinow či Evropski (abo tiž Švetovi) kongres Ukrajincow? I, końečno, obľubene питање našich "predňakoch", ked vas scu verbovac do svojich šoroch, Matka či Sojuz?” (cytat z czasopisma МАК, cytowany za stroną <http://ilonas.net/valal/bodjanec.html>; dostęp: 6.02.2017).

- Medeši I., *Kvašna knjiška*, Petrikovce 2010
- Michna E., *Kwestie etniczno-narodowościowe na pograniczu Słowiańszczyzny wschodniej i zachodniej. Ruch rusiński na Słowacji, Ukrainie i w Polsce*, Kraków 2004
- Орос Ј., Манић Д., *Информација о русинској националној мањини у Војводини*, [w:] *Русини = Руснаци = Ruthenians (1745–2005) I*, уред. Фејса М., Нови Сад 2006, с. 17–22
- Перковић С., *Руснаци у Србији, Информатор*, Нови Сад 2009
- Рамач Ј., *Кратка историја Руснацох (1745–1918)*, Нови Сад 1993
- Рамач Ј., *Руснаци у Јужнеј Угорској (1745–1918)*, Нови Сад 2007
- Рамач Ј., *Националне оријентације Русина у Краљевини СХС/Југославији у периоду између два светска рата*, [w:] *Војвођански простор у контексту европске историје. Зборник радова*, уред. В. Гавриловић, Д. Микавица, Т. Пал, Нови Сад 2012, с. 333–348
- Рамач Ј., *Nacionalni i verski identitet Rusina u Vojvodini*, [w:] *Kulturni i etnički identiteti u procesu globalizacije i regionalizacije Balkana = Cultural and ethnic identities in the process of globalization and regionalization of the Balkans*, ред. Lj. Mitrović, D. Đorđević, D. Todorović, Niš 2002, s. 146–153
- Sopka S., *London calling*, МАК 01, Нови Сад 2006, s. 16
- Trome braca, Pripovedki z Vojvodini*, Petrikovce 2010
- Volovar M., *Valal združene vichodňaroch*, МАК 01, Нови Сад 2011, с. 17–18.

Tomasz Kwoka

Between Ruthenia, Ukraine and Slovakia – contemporary dilemmas about national identity of Ruthenians in Vojvodina

Summary

A small community of Ruthenians in Vojvodina is extremely interesting, and its culture is still vital. More than 260-year history of their stay in Vojvodina is a story about the struggle to preserve their traditions, culture, faith and language. The community itself has evolved as national consciousness – from religious-based Ruthenian faith to the modern national-cultural. The article deals with issues of national self-identification of Ruthenians in Vojvodina, among whom, as is the case among Ruthenians in other countries, are supporters of options autonomous – (carpatho)Ruthenian and Ukrainian. More recently, mainly in journalism, there are also individual voices of closer cultural (and perhaps identification) of the Eastern Slovaks and so *vichodňarski* movement.

Keywords: Ruthenians, Vojvodina, Serbia, national minorities.